

kiadott magyar nyelvű kötetből 150, a szlovén nyelvűből 100 példány jutott el a vizsgált terület nemzetiségi közgyűjteményeibe, ezzel a tudományos jelentőség mellett a helyi nemzetiségi közművelődésnek is igen nagy szolgálatot téve.

A magyar—szlovén közös kutatás gyakorlati politikai haszna talán csak évek múltán mutatkozik meg, de, hogy a vállalkozás példaadó volt, bizonyítja a zágrábi Nemzetiségi Migrációs Intézet, az Állami Gorkij Könyvtár és a Magyarságkutató Csoport 1987 áprilisában aláírt együttműködési megállapodása, amely az elsónél jóval kiterjedtebb területet fog át: célja a horvátországi magyar nemzetiség és a magyarországi horvát nemzetiség helyzetének, identitástudatának stb. feltárása.

A nemzetközi összefogás ezen a kényes, sokszor évszázados érzékenységeket megbolygató tudományterületen sem kerülhető meg, ha valós képet akar kapni a magyar nép a vele együtt élő más anyanyelvű, kultúrájú népesség, valamint a határon túli magyar nemzetiség közérzetének meghatározó jegyeiről. A magyar kutatócsoport tagjainak a megfogalmazásában az ilyen interdiszciplináris és nemzetközi kutatások jelentősége az, hogy: „Önmagában az a képesség, hogy határon túli nemzetrészeknek adni tudnak, erősítheti az anyaországban élők nemzeti tudatát, fejlesztheti politikai kultúrájukat, alkalmasabbá teheti őket arra, hogy saját országaikon belül, többségi nemzethez tartozóként elfogadják, támogassák az etnokulturális másság sokféle tényét, a nemzetiségi egyenjogúságot. (...) A fejlődés mai szintje az államhatárok elválasztó és szembeállító jellegét meghaladó, a tájegységeket, közösségeket és kultúrákat jobban közelítő új szemléletmódot követel a politikai és társadalmi folyamatok minden alakítójától.” (*Állami Gorkij Könyvtár*, Budapest, 1987. 739 p.)

B. NÁDOR ORSOLYA

Tverdota György: Ihlet és eszmélet

JÓZSEF ATTILA, A TEREMTŐ GONDOLKODÁS KÖLTŐJE

A József Attila-recepció mindenkor csak kevesek számára volt pusztán irodalmi ügy. A költői-gondolkodói életmű egészéhez, az egyes versekhez és verscsoportokhoz alig-alig közelített elfogulatlan, szigorúan tárgyilagos érdeklődés, annál több — magát mindenáron igazolni akaró — preconcepció és erőszakos, kisajátító szándék. Az immanens irodalmi érték nem először, de minden korábbi esetnél nyilvánvalóbban literatúrán kívüli szempontok és megfontolások szolgálója, demonstrációs ürügye lett. A József Attila-recepció története — bizonyos értelemben — a különféle befogadók (személyek és csoportok) világnézeti pozíciójának, ideológiai szituáltságának és programjának, nemkülönben egymás ellen vívott küzdelmének históriája is. Ma sem különbül. A friss interpretációk olvastán pontosan tudhatni, miféle irodalmon és tudományon kívüli erők és elképzelések feszítik szembe az „érett” és a „kései”, a „szocialista” és az „egzisztencialista” József Attilát, amiként az sem kétséges, hogy e „preferálások” és abszolutizálások legnagyobb vesztese csakis a költő lehet. Életműve szétदारabolódik így, benne immár nem a folytonosság, hanem a megszakítotttság elve dominál, s organikus egész helyett különmemű, egymást többé-kevésbé taszító szegmentumok kényszerű és felemás társulásának tetszik a lírai hagyatéka.

Tverdota György azon kevesek közül való, kik a József Attila-kutatást első renden irodalmi ügynek tekintik, s kik nem kérnek részt az oeuvre megosztását célzó, külső szempontú kísérletekből. Tudósi státusát egyszer sem téveszti össze (avagy játszatja egybe) a politikuséval, szakmai illetékességét pedig az ideológusival. Vallja és vizsgálja József Attila költészetének folytonosságát, nem jut eszébe rangsorolni — a kiforratlanság, az útkeresés éveit leszámítva — a líra egymást váltó periódus-

sait, mi több: a „konzervativizmus” vádja sem riasztja. Szerinte a költő „... 1927-től 1937-ig egyaránt klasszikus szinten alkotott”, vagyis „... nincs alapunk »nagyban válogatni« korszakai, illetve verscsoportjai között” (128.). Higgadt, tiszteletreméltó álláspont (konzekvens képviseléséhez nem csekély elszántság és szuverenitás szükségeltetik napjainkban), jelzése annak, hogy e tanulmánykötet csak egy nagy célt ismer: József Attila gondolkodói és lírikusi géniusának szolgálatát. Idegen az *Ihlet és eszmélet* szerzőjétől, mindennemű direkt és indirekt, a tudomány hatáskörét fesz-telenül áthágó agitáció, a könyv megannyi ténye, adaléka, érve, elemzése nem jele-nünk adáz világnézeti-politikai vitáihoz szállít — az egyik vagy a másik fél szá-mára — municiót. S épp mert a koncepcióban s az analízisekben egyszer sem la-pulnak vagy ágaskodnak mellékes szempontok és megfontolások, mert Tverdota György szándéka és összes okfejtése eltökélten *irodalom belüli* marad, a tanul-mányfűzér a lehető legmeggyőzőbb argumentáció, a leghatásosabb korteskedés Jó-zsef Attila egyetemessége és aktualitása mellett. Ki „csak” a tudományos igazságot keresi, mindig túlmutat a tudományon, s nem feltétlenül a próféta a legjobb agi-tátor.

Minden irodalomtörténész felülvizsgálja, megrostálja, áthasonítja és — képessé-geihez mérten — kiegészíti, új összefüggésekbe helyezi az előtte jártak eredményeit. Követ és eltér, ismétél és meghalad, miközben befogadja, elsajátítja, a magáévá hó-dítja választott szerzőjének világát. A hegeli „aufheben”, a megszüntetve megtartás gondolata, új szintézis alkotásának a vágya vezérli. Tverdota György sem szándé-kolja másként. Aligha akad gondolata, mondata, betűje a József Attila-életműnek s a reá vonatkozó, immár könyvtáryivá duzzadt szakirodalomnak, amelynek ne volna fölényes biztosságú ismerője. Tudósi etikájához tartozik, hogy idegen tollak-kal sose ékeskedjék. Tiszteli, megevezi s fel is használja, bár mindenkor kritikusan latolja más József Attila-kutatók (az elődök és a kortársak) munkáit. Az pedig a legtermészetesebb tudósi ambíció, hogy — noha segélyüket igénybe vette — túl-lendüljön rajtuk, s a maga koncepciójához érkezzék meg elvégre. Tudván tudja: egészen avagy viszonylag új, a korábinál autentikusabb József Attila-képet csakis frissen fölfedett tények, elemi összefüggések birtokában körvonalazhat. Tverdota György láthatóan jól megtanulta s tovább is gondolta a választott költőjétől kapott leckét. József Attila többször és nagy nyomatékkal hangoztatta *Irodalom és szocia-lizmus* című tanulmányában, hogy „... a mű világának minden pontja archimedesi pont”. Az *Ihlet és eszmélet* szerzője arra ad példát, hogy a lírikus személyiségének, életének és életművének minden pontját szintűgy „archimedesinek” kell tekinten-nünk. A leparányibb — eddig nem ismert vagy figyelemre nem méltatott — adat is fontos következtetések előfutára lehet, s csakis tények garmadáján nyugodhat a távlatos gondolat. Tverdota György könyvének majd minden tanulmánya a néme-lyektől — oktalanul-jogtalanul — fitymált filológia dicsérete, a koncepciót termő adatgyűjtés magasztalása. Mintha Hippolyte Taine híres teóriája éledne újjá. „Jól kiválasztott, bőven körülírt és tüzetesen taglalt tények, ez ma minden tudomány tárgya” — írta volt a múlt század tudósa, s nagyon egyek vagyunk Tverdotával, amidőn megjegyzi: „A kutatómunkának ezt a csöppet sem vonzó, mert fáradságos és ugyanakkor a lapos, fantáziátlan pozitivizmus gyanúját keltő fázisát nem lehet büntetlenül kihagyni” (155.). Kivált, hogy a faktumok főlhalmozása és feltétlen tisztelete nem vezet nála öncélú és beszűkült fakticizmushoz. Tverdota György nem csupán példaadóan lelkiismeretes (s épp ezért „szerencsés kezű”) filológus, hanem törvénykereső, invenciózus irodalomtörténész egyszersmind, s könyvében egymást emeli, egymásért munkál e két adottság. E kettő áll az *Ihlet és eszmélet* apróbb korrekciós megjegyzései mögött csakúgy, mint a nagy távlatú felismerések háttéré-ben. A tényeket birtokló s okosan faggató tudós helyesbíthet így: „József Attila tehát szabatosan használt egy filozófiai terminust (az *eszméletét* — L. H.), amellyel elemzői pontatlanul, hanyagul, helyenként felületesen éltek, s ebből a vers értel-mezése során bizonyos félreértések adódtak, vagy legalábbis nem történt meg egy nem elhanyagolható szempont fölvetése” (315.) — s a tényeket birtokló s okosan

faggató tudós juthat el csupán a kötet legeredetibb, vezérmotívumként visszatérő (s minden korábbi tudomásunkat új irányfényvel átvilágító) gondolatához: a *névvarázs* elméletéhez. Az eddigiek alapján bizton állíthatjuk: az *Ihlet és eszmélet* igen értékes előmunkálata egy majdan — kívánjuk: épp Tverdota György által — megírandó, új koncepciójú József Attila-szintézisnek. Anyagában (metaforikusan szólva: köveiben) máris benne rejlik a későbbi épület igénye és ígéréte.

A három — jólesőn arányos — ciklusra tagolt tanulmánygyűjtemény nem minden darabja reprezentál azonos színvonalat. Ámbár óhatatlannak tetszik ez, szóvá tennünk mégsem fölösleges. A magunk részéről a harmadik, a verselemző szegmentumot becsüljük a legtöbbre, noha hasonlóan szerves és egyöntetű „fejezet” a második is (*Mesterek és pályatársak* címmel). A kettő közt érzékelhető különbséget korántsem a szerzői igényesség eltérése, hanem pusztán a választott tárgy immanens lehetőségei indokolják. Jóval látványosabb és távlatosabb produkcióra kínál alkalmat a művek analízise, mint a „csak” emberi-alkotói kapcsolatokat rekonstruáló, adattömegekből mozaikot rakó filológusi munka. Szürkébbnek, kevésbé hálsznaki tetszik ez utóbbi, ám hogy mennyi elmélyülés, pszichológusi-irodalomtörténetési fogékonyság kell hozzá, bizonyítja — egyebek közt — a József Attila és Németh Andor barátságát pontosan és érzékenyen „újjaépítő” tanulmány. Legkevesbé az első ciklus nyerte meg tetszésünket: anyagában túlon túl elegendesnek, színvonalában pedig egyenetlennek vélnők. Nem egy fontos, perspektivikus dolgozat akad ebben is, mint például a költő gondolkodói alkatát, névszemléletét avagy a József Attila-recepció egyik fejezetét fűrkésző írás (nagy érdeme ennek, hogy a sokáig anatómia sújtotta Ignó Pál és Fejtő Ferenc értő és jelentőségéhez méltó interpretációban „áll elénk”), feltűnnek azonban igénytelenebb, a már tudott dolgokhoz kevés újat tevő fejtegetések szintűgy. Az *Adalékok a Curriculum vitae*-hez angol olvasóknak valóban érdekes és tanulságos információkat kínál(hatott), számunkra viszont legfeljebb a műfaji megközelítés, valamint a névmágiával kapcsolatos néhány megjegyzés jelentett novumot. A *József Attila klasszikus korszaka: 1927—1945* című írás pedig (ámbar épp ez tartalmazza Tverdota György koncepciójának lényegét) terjedelme okán elnagyolt, vázlatos, nem eléggé kifejtő és érvelő cikkek, csupán. Elemzés, bizonyítás nélkül (szokatlan ez a szerzőtől!) kinyilatkoztat, tör állítása nem is hat így meggyőzően. Jobb lett volna tán, ha Tverdota György egy előszóban körvonalazza a maga felfogását, e két dolgozatot pedig kihagyja könyvéből. S nézetünk szerint a *József Attila fogadtatása 1945—1949 között* című fejtegetés inkább lett volna otthonos a kötet második ciklusában.

Említettük volt: a filológia és az invenció szép és termékeny társulását szemlélhetjük az *Ihlet és eszmélet* legtöbb tanulmányában. E szimbiozisnak köszönhető, hogy számos, korábban föl sem tételezett (avagy elképzelhetetlennek tartott) szemlémi kapcsolatot tár fel a kötet. Tverdota Györgytől tudtuk meg, milyen elhatározó impulzusokat kapott József Attila például Nietzsche-től és Bergson-tól (kivált az utóbbtól!) avagy a relativitás és a finnugor ősmondat elméletétől. Eszmélkedésébe, emberi-művészi világszemléletébe, gondolkodói-költői gyakorlatába úgy olvadtak bele ezek az ösztönzések, hogy jelenlétükkel, jellegadó befolyásukkal mindig számolnunk kell. Ha pedig a könyv „vezérmotívumait”, leggyakrabban visszatérő s inkább perspektivikus fogalmait keressük, három kategória tűnik elénk: a *teremtő gondolkodás*, a *tiszta művészet — tiszta tendencia*, valamint a *névvarázs*. E három vizsgálatában, jelentőségének tudatosításában jutott Tverdota György a legtovább. Közülök is a névvarázs teóriája tetszik különlegesen fontosnak: gyanítható, hogy ez volt József Attila művészetbölcseletének magva, kisugárzó centruma. („A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs” — hangzik a híres definíció.) Az *Ihlet és eszméletben* inkább még csak elszórt megjegyzések, gondolatöredékek jelzik, mily kincsre lett Tverdota György. Kutatásai — tudjuk — önálló és kifejtett koncepcióvá értek azóta. S mi sem jellemezhetné hívebben a szerző tudósi becsületességét, mint hogy közhírré tette mostanában: a névvarázs elméletének rendkívüli jelentőségét

nem ő, hanem hajdani évfolyamtársa, Horváth Iván ismerte föl elsőként (vö.: *ItK*, 1985/4—5. 570.).

Sorolhatnók még a könyv érdemeit, említvén a fogalomhasználat pontosságát, az észrevételt, amely szerint a költő korai levelezésében a majdani értekező készülődik, annak bizonyítását, hogy az érett költészet „fogásai” a pályakezdés verseire mutatnak vissza gyakorta — kerüljenek sorra azonban kiegészítő és bíráló megjegyzések is.

Két aprócska adalék a *József Attila névszemlélete* alcímű íráshoz. Tverdota György is idézi a *Mondd, mit érlel...* különös sorát: „neve, ha van, csak áruvédjegy, / mint akármely mosóporé”. Mondjuk ki végre: a harmincas években létezett *Attila* mosópor, s ez a maga nevével (is) oly intenzíven foglalkozó költő számára aligha lehetett közömbös. Ami pedig a József Jolán említette híres „püngrüc”-játékot illeti (88—89.), szerves része ez a gyermekkor mítoszának, öntörvényű világának. Csáth Géza például a *Szombat este* című novellában örökíti meg a „névadós-dit”, elvarázsolt viszonyok közt élnek, egymást Vulpavergának és Rombertárónak szólongatják a testvérek a *Színek és évek* 2. fejezetében, majd meg a 16-ban, csak-hogy az utóbbi már tragikus hangsúlyú „játék”.

Egy töprengő kérdés: József Attila és Juhász Gyula megismerkedésének s a költővé avatásnak szívósan élő legendája (228—229., 233.) vajon nem Petőfi és Vörösmarty első találkozásának analógiájára született? A két történet legfőbb elemei könnyűszerrel megfeleltethetők, József Attila pedig szívesen hangsúlyozta a maga külső-belső hasonlóságát Petőfivel (79—80.). A legendaképződés titkai tán nem mindig kifürkészhetetlenek.

S még egy töprengő kérdés: a *Klárások* sajátos világának értelmezését nem segíthetné valamivel az a levél, amelyet a költő 1926 őszén Gáspár Endréné írt Párizsból? Szóba kerül ebben egy „állandóan” fújt népdal, amelynek szerzője „... egy bötüt sem mond arról, hogy fáj a szive (...) ez a vers csupán tényekben állítja magát...” Nemde hasonlóan jár el a *Klárásokban* József Attila is, s nemde „... a népdal ártatlan, együgyű bája” volt akkortájt a Németh Andoréval közös eszménye (303.)?

A kifogásokra, ellenvetésekre áttérve: feltűnt, hogy a magas színvonalú harmadik (a verselemző) ciklusban egyetlen teljességre törő műinterpretáció sem akad, noha az analízisek meglehetősen terjedelmesek. Tverdota György a költemények eszmetörténeti hátterét és kapcsolódásait rekonstruálja a legnagyobb kedvvel és készültséggel, a szövegegész komplett (az esztétikai szférára is kiterjedő) vizsgálatával azonban többnyire adósunk marad. „... erre itt nem térhetünk ki” — bukkan fel nemegyszer a fordulat, így aztán egyik verselemzés sem kelti a bevégeztség érzetét. Némi túlzással úgy is mondhatnók: a választott költemény addig érdekli igazán Tverdota Györgyöt, amíg egy-egy rendkívül invenciózus felismerés, egy-egy új szempontú közelítés demonstrációs ábrája, bizonyítható anyaga lehet, s amint e funkcióját betöltötte, csökken, sőt, ki is huny iránta a szerző érdeklődése. Így marad félbe-szerbe például a *Születésnapomra* avagy a „*Költőnk és Kora*” interpretációja (a szövegek bizonyos részei szóba sem kerülnek), s milyen sietősen „intézi el” Tverdota György a *Klárások* utolsó két strófájának vizsgálatát! Kár, hogy a gyakorlati bravúros okfejtések, a távlatos gondolatok, a tömördek új információ ellenére mindig moco-rog bennünk több-kevesebb hiányérzet.

Mi tagadás, a szakirodalmi függelék megoldása nem nyerte el tetszésünket. A jegyzék élére emelt gyűjteményes kiadások, monográfiák stb. hivatkozott adatai a későbbi említések során visszakereshetetlenek (vagy csak igen fáradságos munkával visszakereshetők, s az egyes tanulmányokhoz kapcsolódó források azonosítása, nyomon követése sem épp egyszerű vállalkozás. Egy hagyományosabb, számozással megfeleltető módszer nagy segítségére lett volna az olvasónak. Ráadásként a szakirodalmi lajstrom hiányos is némelykor! Egy helyütt például (146.) Egri Péter és Szilágyi Péter bizonyos írásaira hivatkozik Tverdota György, a függelékben viszont (416—417.) nincs nyomuk ezeknek a munkáknak. Furcsa felületesség a pontos-

ságra, precizításra egyébként oly sokat adó szerzőtől.

Találkozhatni a könyvben — elvétele — a filológia túlzásaival is. A magunk részéről nem hisszük, hogy volna bárminő összefüggés a *Vadember* című Nagy Lajos-regény és az *Eszmélet* egy-egy mondata közt (211.), amiként az *Álmodik a nyomor* c. Ady-versnek, az *Óda* Mellékdalának és az *Ars poeticának* tételezett és részletesen kifejtett kapcsolata is némiképp mesterkéltnek, konstruátnak tetszik számunkra (146—150.). A motívumegyezés, illetve -transzformálás a véletlen műve ugyanúgy lehet, illetőleg az egybeesés csupán jelzése annak, hogy a felsorolt dolgok az emberi lét fundamentális értékei. Déry Tibor *Szerelem* című novellájában is — egy lehetséges példa — kulcsszerep jut nekik, áthallásra, Ady hatására mégsem gyanazkodnánk.

Néhány apró megjegyzés: úgy gondoljuk, hogy a *Klárások* c. vers egy sorával kapcsolatban Szabolcsi Miklós véleménye is megengedhető (283—284.), azt viszont szeretnők tudni, mikor is volt amaz emlékezetes vita a Cobden Szövetségben. 1937 februárjában (23.) avagy 1936 őszén (201.)? A tanulmányok lezárását olykor túlon-túl didaktikusnak érezzük, másszor meg (pl. 150., 293.) nehezeke lesz a fejtegetésnek a fölösleges akribia.

Tverdota György stílusa hű tükörképe tudósi alkatának: pontos, fogalmi, megnevező akar lenni mindenkor. Nem idegen tőle egy-egy frappáns, szellemes fordulat („József Attila szocializmusa tehát gatyából overallba öltözött”; 63.), játékos ötlet (mint pl. a sajt, a róka és a medvebocok tanmeséjének ügyes hasznosítása; 322.), a precizitást azonban mindennél többre becsüli. Érthető, jogos és rokonszenves ez a törekvés, s a magunk részéről csupán a nagyobb nyelvi igényességet hiányoljuk. Néhol a szürkeség veszedelme kísért, olykor a hanyagságé. Nem lehetne elkerülni a szóismétléseket egy-egy mondaton belül, a pongyolaságot („viszonyult”; 117.), a nyelvhelyességi hibákat („sejteni engedi”; 225., „enged következtetni”; 403. stb.)? A magára mindig adó stílus megtisztelti a gondolatot is.

Fontos és hasznos könyv az *Ihlet és eszmélet*. Noha sok újat mond, legnagyobb tanulsága mégis az: mennyi mindent *nem* tudunk még József Attiláról. S aki ezt látja és bevallja — Tverdota György módján —, ismeri már a teendőit is. (*Gondolat*)

LŐRINCZY HUBA

Nyers Rezső: Útkeresés — reformok

A vezető gazdaságpolitikus tanulmányai és nyilatkozatai sajátos tartományt képviselnek a reformmal foglalkozó hazai elméleti és publicisztikai irodalom színvonalán. Hiszen míg a reform iránt elkötelezett közgazdászok írásai a hagyományos marxizmus iránti közömbösségről tesznek tanúbizonyságot — amit semmiképpen sem rosszalló hangsúllyal említünk, hiszen manapság a közvélemény egészében is egyre elfogadottabbá válik az a felismerés, hogy a hagyományos marxista felfogásmódok leegyszerűsítései, hibái nem kis mértékben járultak hozzá hazánk mély gazdasági gondjaihoz —, addig a közelmúltig a hagyományos marxizmus frazeológiáját alkalmazó politikusok nyilvános szereplésén érződött, hogy a gazdaságtani szakszerűség terminológiai készlete mintegy hozzákapcsolódik szellemi bázisukhoz. Annyiban jelent már most Nyers Rezső szemléletmódja középutat a mondott két álláspont között, hogy bár minden egyes írását igen alapos közgazdaságtani szakszerűség jellemzi, nem ignorálja a szocializmus identitásával kapcsolatos szempontokat, s hangsúllyal viszi tovább a marxi hitvallás legfontosabb elveit és fogalmait, nem feledkezve meg arról, hogy a korszerű szocializmuskép kimunkálása még a